

RIMSKA VILLA RUSTICA NA KUPINOVIKU KRAJ DOLA

Plodna i prostrana ravnica između Staroga Grada i Jelse čuva raznolike, više ili manje, češće ovo drugo, sačuvane arheološke ostatke ljudskoga življenja iz različitih razdoblja davne otočke prošlosti. Takve ostatke bilježe već i naši humanisti, kao što je bio glasoviti dominikanac — Vinko-Vicko Pribojević u šesnaestome stoljeću. Zatim su tu zaslužni javni radnici i stručnjaci prošloga devetnaestoga stoljeća kao P. Nisiteo, Š. Ljubić, J. Boglić, G. Bučić, B. Vranković, K. Gamulin i drugi. Posebno treba spomenuti don Franu Bulića, koji nam je svojim marljivim bilježenjem svih vijesti koje su stigle do njega, u svome *Bullettinu di archeologia e storia dalmata*, sačuva^o trag o mnogim nalazima i nalazištima sa otoka o kojima inače više ne bi bilo spomena. Velik je i nezaobilazan rad na proučavanju naše arheološke baštine, s jačim usmjerenjem na prethistoriju, djelo Grge Novaka. Poslije drugoga svjetskoga rata brigu za naše spomenike osim Konzervatorskoga zavoda u Splitu, obavlja s velikim uspjehom neposredno na terenu otoka Historijski arhiv komune hvarske na čelu sa svojim zaslužnim rukovodiocem dr Nikom Dubokovićem Nadačinijem. Na njegovu je inicijativu načinjen i prvi »Popis spomenika otoka Hvara«, kao publikacija broj 7 Historijskoga arhiva Hvara, koji je poslije preimenovan u Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara. Tu je, koliko mi je poznato, prvi put zabilježeno postojanje antičkih ostataka na Kupinoviku, a spominju ih N. Duboković Nadalini i M. Nikolanci. U svome radu »Ager pharensis« (VAHD, LXIII—LXIV, 1961—1962), osim niza antičkih lokaliteta u polju, registrirao je N. Duboković-Nadalini i antičke ostatke na Kupinoviku i na strmini Bonda, jugoistočno od dolске crkve, na dijelu zvanom Buta.

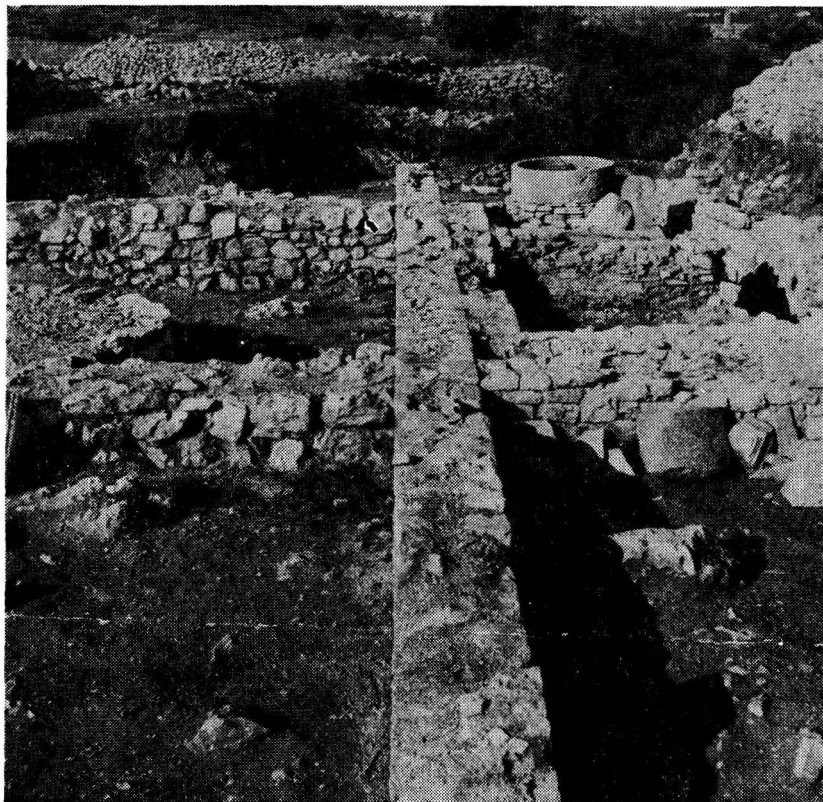
Kupinovik sam prvi put posjetio 1962, a zatim 15. lipnja 1965, skupa sa prof. dr Dujom Rendićem-Miočevićem i prof. dr Vladimirom Miroslavljevićem. Tada smo obišli ostatke vile na Starču (kod trafo-stanice Stari Grad) i Butu. Na Kupinoviku, obraslom gustom kupinom, po čemu mu i ime, bili su vidljivi ostaci tijeska i dio natpisa na kamenoj gredi tijeska (*stipes*). O tome sam uz ostale probleme referirao na znanstvenom skupu Hrvatskoga arheološkog društva, održanom u Vodicama od 10. do 13. svibnja 1976, u pripćenju pod naslovom: »Novi prilozi arheološkoj topografiji otoka Hvara«, te pribilježio u nekim drugim priložima.¹ O natpisu na kamenoj gredi arhitrava, što je naknadno bila upotrijebljena, kao greda za tijesak, a koji je važan za raščišćavanje administrativno-pravnoga položaja antičkoga Pharosa, odnosno

rimске Pharije, referirao sam na VII Internacionalnom kongresu za grčku i latinsku epigrafiju od 9. do 15. rujna 1977, u Constanti u Rumunjskoj. To sam pripočeo u proširenom i dopunjenom obliku objavio u raspravi: »Novi latinski natpis iz Dola na otoku Hvaru«. ² Natpis je zbog loma arhitrava došao do nas nepotpun, pa smo ga restituirali na slijedeći način: ... *Caio Cornificio C?Jaro nomine suo et C(ai) Cofrnificii... / ... Cornificiae Gavillae filior(um) aedem aeternam? vel aedificavit? ... / ... facie]nda curavit idemque dedicavit et populo ... / decurio adlectus ...* Svojim posljednjim retkom gdje se spominje *decurio adlectus*, natpis nam, pored drugih argumenata, daje pravo na zaključak da je rimska Pharia, možda već u vrijeme druge polovine prvoga stoljeća prije naše ere, a najkasnije u augustovsko-tiberijevskom razdoblju imala pravni status rimskoga municipija. Bila je, dakle, autonomni grad s rimskom municipalnom konstitucijom, a ne pod upravom i u sastavu kolonije u Saloni kako se ranije, prije publiciranja ovoga natpisa i nekih drugih činjenica, smatralo. Naime, antička podjela zemljišta u hvarskoj ravnici, koja je i danas dobro vidljiva na specijalnim kartama, a posebno zračnim snimkama, ima u svojoj osnovi grčku, a ne rimsku podjelu zemljišta, za što govore i drugi povijesni izvori o čemu sam raspravio u radnji: »Grčka podjela zemljišta u polju antičkoga Pharosa«. ³

Višestruka dakle vrijednost i zanimljivost lokaliteta na Kupinoviku, a u prvome redu kulturni smisao i ljubeznost vlasnika parcele Tome Duževića pok. Luke, koji nam je spremno dopustio sondiranje, a zatim i daljnji rad, omogućili su nam početak sustavnoga istraživanja. Parcela ima katastarski broj 1886/2 i 1894, u knjizi katastarske općine Stari Grad. Predstavlja prostor okružen zidanim gomilama, koje tvore pravokutnik, što ga sa sjeverne strane zatvara visoka gomila dužine u smjeru istok—zapad 22 m, a do prvoga podzida južnije ima 12 m. Parcela se nastavlja prema jugu, gdje se cijeli teren blago uspinje i postaje stjenovit za slijedećih 30 m, do starih maslina i maloga trima ili bunje, također vlasnosti Duževića. Na gomilama su uočljivi, tipični za ovakve arheološke lokalitete, brojni ulomci antičkoga crijepa, bilo onoga za krov od tegula ili većih i manjih posuda amfora i drugih. To isto nalazimo i po drugim gomilama, što se pružaju prema zapadu, gdje se lokalitet širi. Gomile su, što je također karakteristično, dobrim dijelom izgrađene ili ispunjene većim i manjim kamenjem klesanaca, što su se nekada nalazili u zidovima antičkih građevina, ali ih je stoljetna obrada zemlje i rušenje, možda već u antici, a pogotovo nakon nje, ovako presložila. Dio ovoga kamenja je u prošlim stoljećima, pa i u novije vrijeme, odnašan za građnju kuća u Dolu i Starome Gradu.

Iskopavanje smo započeli u listopadu 1978, podjelom zemljišta u sustav kvadratne mreže dimenzija 5 × 5 m⁴. Prva kampanja otkrila je supstrukcije vidljivih dijelova tijeska za ulje, od kojega se ranije vidio dio prvoga kamenoga stipesa arhitrava s natpisom i podloga mlinskoga kamena za masline (trapezum) (sl. 1). Istočno od mlina i tijeska iskopana su dva manja bazena za vodu ili ulje dimenzija 3,5 × 2,00 m i drugi 2,80 × 2,00 m sa dubinom od 0,80 m. Bili su obloženi nepropusnom hidrauličnom žbukom. U zapadnom bazenu na zakošenom dnu nalazi se mala okrugla udubina za sakupljanje taloga (*amurca*). U iskopu bazena na dnu i nešto iznad nalazila se crna humozna masa s osta-

cima koštica od masline, što potvrđuje karakter tijeska i čitave konstrukcije, a ilustrira i količinu maslina koja se prerađivala. Ispod zapadnog bazena nalazi se mala nadsvodena prostorija ispunjena šutom i kamenjem. Istočno od bazena nalazi se zid koji odvaja slijedeću prizemnu prostoriju. U njoj smo našli bez reda desetak arhitektonskih elemenata, ploča sa profilacijom i bez nje. Sjeverno od bazena, u dubini od 1,10 m nalazi se paralelni oko 7 m dugi zid, na čijim se krajevima nalaze dvije, odnosno tri kamene stepenice, koje su vodile iz podrumskih mlinskih prostorija u gornji dio. Njih je prije bilo više, ali su ih prema pričanju naših radnika odnijeli ranije. Vlasnik zemljišta, prije više godina, umetnuo je kao podloge za kameni stolić pred svojom kućom u Dolu dvije profilirane baze stupova iz kamena vapnenca. Spomenuti arhitektonski ulomci i ove baze stupova kao i kameni veliki

Pogled na dio vile s istoka, s mlinom i blokom natpisa

pragovi upotrijebljeni za stipites mlinova, potječu vjerojatno iz neke monumentalne građevine, hrama ili mauzoleja. Naime, riječ *aedes*, koja se nalazi u natpisu Kornificija, ima značenje: stan, ognjište, kuća, hram ili crkva. Kako oštećena riječ nakon *aedem* može biti dopunjena sa *aelternam* ili *aedificavit*, što znači: kuću vječnu ili hram je sagradio, ne možemo sa sigurnošću utvrditi da li se radi o građevini sakralne naravi ili o obiteljskom mauzoleju. Više bih bio sklon ovom drugom rješenju, jer sačuvani sadržaj natpisa nekako sugerira njegov funerarni, nadgrobni karakter. U svakom slučaju radilo se o lijepoj građevini, jer na to ukazuju sačuvani kameni dijelovi. Drugi je problem da li se nalazila upravo na ovome mjestu ili je kamenje dovučeno od negdje drugdje, ali i prva mogućnost je sasvim prihvatljiva. Lijepo oblikovana i majstorski uklesana slova ovoga natpisa, datiraju ga u rano rimsko doba, najvjerojatnije negdje početkom prvoga stoljeća naše ere, pa bi negdje u to vrijeme ili možda i nešto ranije trebalo tražiti i početke čitavoga ovoga kompleksa poljoprivrednoga antičkoga imanja.

Južno od prvoga tijeska nalazi se druga prostorija u kojoj se po čitavoj širini nasipa i u dubini od oko 1,30 m nalazi sloj crnkaste boje pomiješane s pepelom sa tragovima gara na zidovima i kamenju. U iskopu su nađeni brojni ulomci krovnoga crijepa, komadi zidne žbuke obojene tamnocrvenkastom bojom (rosso pompeiano), kao i komadi pojedinih crijepova sa žigovima: N(e) R(onis) CLAVD(ii) PANS[iana], SOLONAS, CLOD(ii) AMBR[osii], C(ai) IVL(ii) AFR[icani]. Sve su to žigovi koji datiraju ove opeke u kraj prvoga stoljeća pr. n. e. i u prvu polovinu prvoga stoljeća n. e., što se poklapa i s drugim elementima dacijske početaka ovoga kompleksa. U južnoj polovini prostorije, na jugu od prvoga tijeska pojavila se manja kvadratna prostorija s kamenim gredama drugoga tijeska (sl. 2). Njene su dimezije u smjeru sjever—jug 8,40 m, a širina 2,60 m. Kamene grede (*stipites*) ovoga tijeska iskopali smo do visine od 2,10 m sjeverni i 2,30 m južni stup, koji ima trag arhitektonske profilacije. I jedan i drugi stup su napukli što je najvjerojatnije posljedica gorenja u vatri i žaru, stoga smo ih morali podizati i između njih podići mali suhozid da bi spriječili njihovo urušavanje. Istočno od ovih kamenih greda u južnom kraju zida nalazi se otvor za vrata, a ispod njih sa zapadne strane naknadno postavljeni kameni blok kao prag stepenice. Do prvoga stupa su bili nađeni ulomci veće kamene urne. Iza ovoga zida istočno od »vrata« nalazi se jedan bazen u pravcu sjever—jug dimenzija 2 m, a širine istok—zapad 2,40 m, dubina mu je 1 m. Po sredini bazena nalazi se na dnu oblo udubljenje uklesano u kamenju ploči dimenzija 46 × 46 cm, koja je služila za sakupljanje ostatka tekućine. Dno bazena smo radi sprečavanja oštećenja ponovno pokrili. Debljina hidraulične žbuke kojom su bili obloženi zidovi bazena je 2,5—3 cm. U štu iskopa bazena bilo je ulomaka crijepa i posuda, te nekoliko antičkih željeznih čavala s većim plosnatim glavicama, dužine od 17 do 8 i 6 cm. Istočno od ovoga bazena nastavlja se zid, na čijem se kraju na 4 m udaljenosti pojavilo, na dubini od 1 m, dno kamenice za ulje od bijeloga kamena vapnenca, dužine 2,10, a širine 1 m. Gornji dijelovi su polomljeni i uklonjeni prilikom obrade zemljišta, tako da je preostalo samo njeno dno s malo povišenim rubovima. Na 90 cm od njena istočnoga kraja nalazila se, sada također otučena kamena pregrada, pa je kamenica imala dva di-

Pogled na južni i sjeverni tijesak na Kupinoviku

jela. U njenom sjeveroistočnom uglu, nešto iznad dna kamenice oko 4—5 cm, nalazi se mali okrugli otvor za otjecanje taloga ulja, koje se u ovim kamenicama vjerojatno bistrilo, te bi ove kamenice bile završni dio postupka prerade maslina. U prostoriji sjeverno od ove kamenice nalaze se dvije okrugle povišene nabijene podloge, koje su morale biti više, ali je obrada zemljišta i njih oljuštila gotovo do temelja. Vjerojatno su i one bile u funkciji prerade maslina, bilo uskladištenja ili odlaganja samljevene mase ili nešto slično.

Prilikom iskopavanja našli smo u različitim prostorijama kamene kockice mozaika bijele i crnkaste boje, uvijek poremećene i razbacane u šutu. Neke sačuvane površine nije nađeno. U toku iskopavanja nađeno je svega 4—5 antičkih novčića, od kojih su identificirani careva Domicijana, Trajana i Marka Aurelija, te jedan kasniji neidentificirani komad iz četvrtog stoljeća. Ovaj se antički građevinski kompleks širi

dalje prema jugu, kao što sigurnih antičkih ostataka ima i na terenu prema zapadu. Nažalost, pomanjkanje sredstava nije nam omogućilo istraživanje nakon 1982. godine. Ostaje neriješen i problem vlasništva istraženog dijela parcele. Na naše opetovane molbe skupštini općine Hvar i mjesnoj zajednici Stari Grad, da se vlasniku dodijeli neko drugo zemljište u društvenom vlasništvu u zamjenu, a da se područje antičkog kompleksa uknjiži kao društveno vlasništvo, ostale su do sada bez odjeka. Nadati se je da će odgovarajući činioци sagledati opravdanost i važnost takve molbe i udovoljiti joj, jer za to postoje brojne mogućnosti. Isto tako nadamo se, da će nas poreski ured naše općine osloboditi davanja koja nam od ionako malih iznosa još oduzimaju i više od 30%. Arheološka istraživanja oslobođena su općinskih i gradskih nameta na gotovo čitavom području Dalmacije, hvarska je općina u tome izuzetak, pa molimo i na ovaj način da se olakša znanstveno-istraživački rad koji je i onako sveden na najdonje granice.

Villa na Kupinoviku je prvi antički objekt na otoku Hvaru koji se sustavno istražuje, zahvaljujući ljubeznosti vlasnika i sredstvima SIZ-a VII za znanost SR Hrvatske. Već i onim što je do sada istraženo došli smo do vrijednih spoznaja u našem poznavanju antičke povijesti otoka i njegova gospodarstva, što ima i mnogo šire značenje. Tek potpuno istraživanje omogućit će cjelovito sagledavanje kronologije i problema koji se javljaju. Preliminarno možemo reći, što je vidljivo i iz gornjeg izlaganja, da se radi o prvorazrednom objektu, koji je trajao i živio s različitim perturbacijama od rane do kasne antike na otoku. U nekoj fazi, vjerojatno u kasnoj antici, villa je stradala u požaru, što je vidljivo iz slojeva iskopavanja i predmeta u njima nađenih. Već tada započela je i njena razgradnja i reduciranje, ali i ono što je nakon stoljetnih razaranja preostalo zaslužuje punu pažnju istraživača. Kada se objekt istraži i obradi bit će veliki dobitak za kulturnu i spomeničku baštinu našega otoka. Mi ćemo s naše strane sve učiniti da se ta mogućnost i ostvari.

BILJEŠKE

¹ M. Zaninović, Nekli primjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalno-otočkom području Dalmacije, Arheološki radovi i rasprave JAZU, sv. IV—V, Zagreb 1967, str. 362. Isti, O naseljenosti otoka Hvara u antičko doba, VAHD, LXVIII/1966, Split 1973, str. 206. O hvarskim arheolozima prošloga stoljeća vidi: Hvar u prirodnom znanostima, simpozij, Zagreb 1977, N. Petrić, Grgur Bučić, str. 221. M. Nikolanci, Petar Nisiteo, str. 199. Za Š. Ljubića: M. Zaninović, Šime Ljubić — utemeljitelj Hrvatskoga arheološkoga društva, Arheološka istraživanja u Zagrebu i okolici, Zagreb 1981, str. 29—37.

² Arheološki radovi i rasprave, Zagreb, VIII—IX/1982, str. 141—149.

³ M. Zaninović, Greek Land Division at Pharos, Archaeologia iugoslavica, Beograd, 20—21/1980—81, str. 91—95 = Grčka podjela zemljišta u polju antičkoga Pharoza, Prilozi povijesti otoka Hvara, Hvar, VII/1983, str. 3—10.

⁴ Istraživanje je financirala Samoupravna interesna zajednica za znanost SR Hrvatske u Zagrebu, a kao projekt Arheološkog instituta Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (sada Odjel za arheologiju — Centar za povijesne znanosti Zagreb). U ekipi su sudjelovali i arheolog Marina Segvić, tehnički crtač Krešimir Rončević, te više apsolvirani i studenata arheologije. M. Sarić—Segvić objavila je dva izvještaja: Kupinovik, Dol, Otok Hvar — villa rustica, Arheološki pregled, Beograd, 20/1978, str. 82—85, te Arheološki pregled, Beograd, 22/1981, str. 69—71.